

SZALAGYI CSILLA

TAKÁCS ZSUZSA KÖLTÉSZETE

Doktori (PhD) értekezés tézisei

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. MÁRTONFFY MARCELL

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM BÖLCSESZET- ÉS

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE:

DR. HARGITTAY EMIL, EGYETEMI TANÁR

2020

A kutatás előzményei, problémafelvetés

A doktori értekezés Takács Zsuzsa költői életművének feldolgozását tűzi ki céljául. A költészet szót a szépirodalmi műfajok átfogó kategóriájaként értelmezem, mivel a szerző különböző műfajú szövegeit és szövegeiből kibontakozó irodalomfelfogását meghatározóan egységesnek látom. Takács Zsuzsa túlnyomórészt költeményeket írt, emellett novellákat, esszéket és drámákat is megjelentetett, csakúgy, mint a megelőző évtizedekben tanulmányokat és kritikákat. Életművében poétikai tekintetben nincs éles határ a lírai, a prózai és a drámai művek között, bár a szövegek kötetben való elhelyezése, a sortördelés, a kiadás praktikus szempontjai mindenkor rendszerbe sorolták a műfajilag egymáshoz közel álló darabokat, elkülönítve a versektől az esszét, a drámát és a novellát.

Takács Zsuzsa életművének első összegző megítélése szerint (Bodor Béla) a lírai korpusz korszakokra tagolódik. Ezt az elgondolást azonban az életmű mai állása szerint nem láttam kellően megalapozottnak, de nem éreztem a versek értelmezését segítő támpontnak sem. Amint az életmű különböző szövegformái műfajok szerint nem határolhatók el egyértelműen egymástól, úgy a korszakhatárok sem élesek, inkább bizonyos vonások domináns szerepéről beszélhetünk egyes kötetekben, míg máshol ugyanezek háttérbe szorulnak.

Takács Zsuzsa költészetének vizsgálatát megelőzően Pilinszky János irodalmi recepcióját kutattam, így ebben a témakörben írt első tanulmányom – 2011-ben – Pilinszky János és Takács Zsuzsa költészetének folytonosságát törekedett felmutatni. Takács Zsuzsa számára meghatározó hagyományt jelentett Pilinszky lírai és művészetfilozófiai életműve, amely leginkább az életmű szellemi háttérében van jelen.

Követett módszertan

Az életmű bizonyos szempontok alapján több szakaszra is felosztható, de a korszakolás helyett érdekesebb inkább kötetegységekről beszélünk. Ezért a műfaji és az időrendi alapú bemutatást disszertációmban árnyalja a versekben megjelenített szereplők mint fiktív identitások bemutatása és a megszólalások grammatikájának elemzése. Így az értelmezés a különféle beszédmódokhoz mint meghatározó poétikai tényezőkhöz rendelődik. A változás e költészetben nem kezdőpont-szerűen következik be, amiként az előző pályaszakasz sem végponttal zárul.

Az értekezés az életmű összefüggésében való vizsgálódást tűzte ki céljául, ami lehetőséget ad a továbbíródo témák és motívumok, az ismétlődő alakzatok és toposzok vizsgálatára, valamint a figyelem folyamatosan változó

irányainak nyomon követésére is. Alapvető céljaim közé tartozott ezenkívül kiemelt alkotások szövegközeli elemzése különböző elméleti kontextusok – így a lélektan, a társadalmi nemek kérdését középpontjába állító kutatás vagy épp a Takács Zsuzsánál oly fontos szerepet betöltő ekfrázis (főként zeneleírás) interdiszciplináris szakirodalmának – figyelembe vételével.

Új eredmények

Az életmű az egyes kötetekhez rendelhető poétikai konstellációk változása szerint tagolható, melynek során egy-egy eljárás előtérbe kerül és kötetalkotó jellegzetességgé válik. Ezért lehet egymás mellett jelenlévő identitásokról, közel egyidejűleg megformált lírai személyiségekről, megszólalói perspektívákról vagy beszédmódokról szólni, ami a megjelenések kronológiájától független elbeszélhetőséget tesz lehetővé. A változás korszakváltások helyett spirálszerű (visszatérésében megújuló) alakulástörténetben figyelhető meg. Ebből a megújulástörténetből egy költői önéletrajz motívumhálózata bontakozik ki. A történetrészletek visszatérnek az életművön belül, egymást is magyarázzák, nem csupán a létezés megidézett viszonyulásaira keresnek konstrukciókat. A versek ciklusokba rendeződnek, beszédmódokat formálnak, váratlanul és autonóm módon

újabb kötet nyitányává válnak. Az életeseményeket apró részekre bontják, hogy végül a létezés egészét felölelő elbeszéléssé sűrűsödjének.

A belső ismétlődés módja alapján egy-egy vers a következő kötetekben új megjelenésével újabb verseket állít maga köré. Ekkor ciklust is képez, vagy önálló kötetet indít útjára. A versek ebben a folyamatban gyakorta újraalkotják jelentésüket, s ez a különböző kötetek között is érvényesülő jelentésképző aktivitás a versek értelmezését későbbi vagy korábbi darabok felé is megnyitja. Az egyes költemények és a verseskötetek összefüggő hálózata egy olyan értelmezést kezdeményez, melyben a kötet versei önmagukat tükrözik vissza különböző arányokban, s ezek a lírai visszaemlékezést létrehívó indulati tartalom és az emlékképeket rögzítő fikció arányainak is megfeleltethetők. *A Vak Remény* című kötet az egységességen túl azt a jellegzetességet is felmutatta, hogy egyes kötetek úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint egy többszólamú nagyregény.

Az életmű meghatározóan drámai jelenetekbe ágyazott monológokkal indul, s később ez a verstípus már bizonytalanabb tér- és idővonatkozásokat felmutató, álomszerű jelenetek irányába tér el, ahol történetmozaikok, töredékek biztosítanak folyamatosságot. Az elliptikus, álomszerűen szürrealisztikus lírai elbeszélés korszakjellemező,

a modern tudatról való beszéd lenyomata. Az emberre vetülő fókusz élessége és homályossága kapcsolódik az antikvitásból ismert öngondozás eszméjéhez, az „ember, ismerd meg önmagad!” gondolatához, mikor az önismeret parancsa megköveteli az önmagunkkal való törődést.

Ez a szemlélet a költői szabadságot a versszubjektum rugalmas változásai és szerepekben való megmutatkozásai felé tereli. A személyiség totális feltérképezhetőségébe vetett kétségek szólalnak meg a szólamváltások, az identitás elmozdulásai mögött. Ebből fakad a versek változó szubjektumérzékelése, ami az első kötetektől, így a *Némajáték* szerepverseitől kezdve a 2018-as kötet Vak Remény-alakjaiig vagy Kalkuttai Teréz fiktív monológjaiig töretlenül érvényesül. A versek színterén alakok, megszólalások keverednek. Az identitásváltások játékossága is feltűnő. Paródia és önirónia elsősorban a megszólaló szubjektum láttatásában nyilvánul meg.

Takács Zsuzsa szövegei gyakran összegző értékű szólammondatok felé sűrűsödnek, a megtalált mondat felé tartanak, vagy azokból ágaznak el. Ez a megtalált mondat mindenkor a kimondás bátorságával egyesül, attól függetlenül, hogy milyen nyelvtani szerepben nyilvánul meg. Az egyes szám első személyű vallomástevő, az önmegszólító egyes szám második személy vagy a többes szám első személyű

közösségi hang különböző megszólalókhöz, különféle személyiségekhez kapcsolódik, mások mellett fiktív szereplők és történeti alakok fiktív monológjaiig.

Az illúziókkal leszámoló kimondás, az igazmondás elsősorban nem életrajzi, nem lélektani, hanem etikai összefüggésben értett igénye a vallomásirodalom felé viszi Takács Zsuzsa költészetének beszédmódját. Nem a fikció eltörlésére, nem életrajzi hűségre irányul tehát ez a törekvés, épp ellenkezőleg: itt már kideríthetetlen az álmok résztvevőjének önazonossága, minden a lírai beszéd énjére irányul, őt tükrözi vissza.

Az első, a kezdeti versekre is jellemző beszéd mód válik a leginkább összetetté az életműben. A főként monológszerű, én-megszólalásokat sorakoztató, szenvedélyes és melankolikus hangú költemények az elvesztést és egyben az otthonosság teljesülhetetlen vágyát mondják ki újabb és újabb szituációkba ágyazottan. Olyan megszólalások ezek, amelyekben a tragikum és agonisztikus ellentétpárja, a kétségekkel viaskodó remény szólamai formálódnak meg. Ezt a szövegformát drámai jelenetbe ágyazott magánbeszédnek nevezem. Később ez a verstípus már bizonytalanabb tér- és idővonatkozásokat felmutató, a lírai hang monológjából építkező álomszerű jelenetek felé mozdul el, ahol a folytonosságot történetmozaikok, illetve történettöredékek

teremtik meg. A jelenet keretében érzékeltett környezet ábrázolását játékos identitásváltások egészítik ki, amelyek helyenként a paródia és az önirónia elemeivel árnyalják a megszólaló szubjektum énképét.

A második jellegzetes lírai karakter a többes szám első személyű megszólalásokhoz kapcsolható. Neveztek archaikus többes számnak vagy képviseleti beszédformának is, hiszen az ehhez kapcsolódó versek többsége mint egyfajta közös profán ima hangzik el, egzisztenciális (illetve ontológiai) felhanggal, mely egyszerre szól a görög sorstragédiák kórusából, s egyszerre hallani belőle a jelen emberének magányos panaszdalát.

A harmadik beszédmód álom és realitás határmezsgyéjén mozog, működését abszurd jelenetalakítás és szürrealisztikus elbeszélőkedv jellemzi. Ebből a verstípusból, illetőleg ezzel egyidejűleg, a lírával úgyszólván karöltve alakul ki a novellisztika zsánere.

Fontos alkotászetikai jellegzetessége e költészetnek a remény központi szerepe és alaphangjának fenntartása, amit a 2018-ban megjelent gyűjteményes életműkötet (*A Vak Remény*) mind címével és szerkezetével, mind pedig utalásrendszerével hangsúlyoz. Ebben az összefüggésben különösen nagy jelentőségre tesz szert a Kalkuttai Szent Teréz

fiktív monológjaiból álló kötetrészt (*India*), ahol Takács Zsuzsa a remény elvesztésén túlmutató remény lírai feldolgozását viszi véghez. A befogadásra irányított figyelem alkotásaitikai kérdéseket jelöl. Takács Zsuzsa alkotói kötelességének tekinti a remény megtalálását és továbbadását. A 2018-ban megjelenő kötet a remény sajátos formájára és működésére irányítja a figyelmet: a remény vaksággal küzdő, önmagát és önmaga ellentétét is képviselő allegorikus alakváltozataira. Az így előálló oppozíció azonban sosem a remény és a tőle való megfosztottság pólusaira utal. A lírai megszólalások sokkal inkább a Vak Reménytől a Remény horizontja felé tartanak, amint azt a gyűjteményes kötet egyik verse ki is mondja: „A Vak Remény tudja, hogy látni fog” (*A Vak Remény utolsó éjszakája, VR. 17.*). A remény és reménytelenség paradox együttállását a nevezetes páli szakasz analógiájára lehet értelmezni: „Reménység ellenére is reménykedve hitte” (Róm 4, 18). Ez a kijelentés bizonyosan Takács Zsuzsa alkotói etikájának biblikus szövegelőzménye: a tragikus valóságtapasztalat és a létezésbe vetett bizalom egyidejűségének jelmondszerű kifejeződése a Római levélben. A tragikus valóságtapasztalat és a létezésbe vetett bizalom egységül ezáltal.

A versszövegek gyakran összegző értékű szólammondatban sűrűsödnek össze: egy-egy esszenciális

kijelentés felé tartanak, vagy abból ágaznak el. Az illúziókkal leszámoló kimondás, az igazmondás elsősorban nem életrajzi, nem lélektani, hanem etikai összefüggésben értelmezhető igénye a vallomásirodalom felé viszi Takács Zsuzsa költészetének beszédmódját. A lényegében abszurd remény fenntartása mellett ez a másik alapvető alkotásetikai jellemzője Takács Zsuzsa költészetének. A vallomásos beszédmód iránti fogékonyságot Keresztes Szent János líranyelvének, valamint Babits és Pilinszky irodalom-felfogásának közvetítésével sajátítja el a fiatal Takács Zsuzsa, ám az önvallomás döntően Ady és Pilinszky verseinek hatására válik számára kitüntetett lírai tapasztalattá.

Takács Zsuzsa gazdag irodalmi utalásrendszerrel alkot. Kafka, Camus és a spanyol nyelvű irodalom egyes alakjai mellett fontos eligazodási alap a költészetében már a nyolcvanas évek közepétől meggyökeresedő keresztény alapállás.

Takács Zsuzsa verseiben a megszólaló olyan élethelyzetekben találja magát, amelyeknek átélése a nőiségéből természetszerűleg adódó látásmódot eredményez. Ennek kibontása, egyúttal pedig a költészet nemeken túlmutató mintáinak követése jellegzetes költői beszédet hoz létre, ahol az egyes témakörök (anyaság, szerelem, elvesztés) az időben változó súlyponttal vannak jelen. E domináns

témakörök döntően vagy szerepekben nyilvánulnak meg, vagy a verstörténetek közé ékelődve rajzolnak ki egy női sorsokat vázoló lírai mezőt, vagy fiktív monológokban jelenetездnek.

A versekben az *Üdvözlégy, utazás!* című kötettől kezdődően nagyobb hangsúlyt kap a korábbi évek versépítkezésére inkább csak szórványosan jellemző allegória, amely *A Vak Remény* című gyűjteményes kötet első fejezetében teljесedik ki és magukban a Vak Remény-versekben válik kötetalkotó jellegzetességgé.

Takács Zsuzsa költészetének megannyi összetéveszthetetlen karakterjegye olyan lírai diskurzusba vonja be olvasóját, amely esetenként a dokumentatív jelleget, pontosabban: a teljes egészében költészetté átlényegített önéletrajzi narratíva ismérveit sem nélkülözi, egyúttal pedig a magyar líratörténet számos életművével is szövegekzi kapcsolatot létesít.

A témában végzett publikációs tevékenység

- *Végidő? A történet után. Takács Zsuzsa: A letakart óra, Vigilia, 2019/ 8. 592–599.*
- *Tükörképjátékok, Takács Zsuzsa: Tükörfolyosó, Pannonhalmi Szemle, 2018./ 4. 80-93.*
- *A lélek imádása, Takács Zsuzsa emlékezésgyakorlatai, a Tiszatáj Diákmelléklete, 2018/ nov. (168.) 1-12.*

- *Teremtéstörténet és színpadi jelenet imperatívuszai: Takács Zsuzsa: A búcsúzás részletei, Kortárs, 2018. (62. évf.) 7. sz. 149-159.*
- *Verstörténetek. A Vigilia beszélgetése Takács Zsuzsával, Vigilia, 2018/4, 287–293.*
- *„Nemsokára már tréfált veled Brahms”. Takács Zsuzsa zeneleírásai, Vigilia, 2017. (82. évf.) 7. sz. 508–517.*
- *Gyöngéd figyelem játéka, Takács Zsuzsa: Némajáték, Új forrás, 2017/ 5. 29-38.*
- *„Bizony, nem múzeum...” Az idegenség fordulatai Babits Mihály és Pilinszky János írásaiban, Műhely, 2017. (40. évf.) 2. sz. 53-60.*
- *„Álmából ébredve”. Takács Zsuzsa: A sóbálvány, Vigilia, 2017./ 10. 787-790*
- *"Nincs kijárat": nyitott és zárt terek geometriája Takács Zsuzsa és Pilinszky János költészetében, Térérzékelések, térértelmezések, szerk. Ádám Anikó, Radvánszky Anikó, Budapest : Kijárat, 2015. 254-264.*
- *Három párbeszéd: Babits Mihály Versenyt az esztendővel! című kötetének költészeti folytonossága Pilinszky Jánosnál = Babits és kortársai / szerk.*

Majoros Györgyi, Sipos Lajos, Tompa Zsófia. –
Budapest, Napkút K., 2015, 356-366.

- *A tragikus és a romantikus, Takács Zsuzsa: Tiltott nyelv, Új forrás, 2013./ 10. 25-32.*
- *Pilinszky János költészetének folytonossága Takács Zsuzsa köteteiben, Irodalomismeret, 2011. 3. sz. 37-47.*